

PROBLÉM KONTINUITY DEMOKRACIE JAKO OBSAHU ČESKÉ /ČESKOSLOVENSKÉ/ STÁTNOSTI

EVA BROKLOVÁ

Kontinuita či diskontinuita jsou rubem a lícem těchže procesů a záležití vcelku na volbě hlediska k tomu, co budeme za jedno či druhé pokládat. Ve snaze zbavit téma příspěvku určité spekulativnosti opírám jeho výklad o dostupnou faktografii. K účelům pojednání vymezuji z časového aspektu českou (československou) státnost na moderní dobu. Demokracii jako obsah novodobé moderní státnosti definuji

- I. jako program a cíl české politiky.
- II. jako politický systém (sem patří do určité míry rakouská konstituční monarchie se zemským zřízením a českým programem demokratizace, první Čs. republika, zahraniční odboj usilující o obnovu demokratického státu, období po r. 1945 i s jeho problémy; také totalitní systém (Talmonova totalitní demokracie [Talmon 1965]) byl nastolen ve jménu širší a vyšší demokracie.
- III. jako konstitutivní hodnotu, kterou nacházíme v návratech k demokracii, kdykoli to bylo možné (1945, 1968, 1989). Vztah k demokracii významně dokládají výzkumy veřejného mínění uskutečněné v letech 1946, 1968, 1993, do určité míry i 1998. (Není zde místa k tomu, abychom definovali proměny obsahu demokracie jako konstitutivní hodnoty.)

PROGRAM A CÍL ČESKÉ POLITIKY

Hledání kontinuity v diskontinuu je součástí české otázky: kdo jsme a kam směřujeme. Nepřijímám v tomto smyslu pojetí Th. Lessinga (Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen), podle něhož „dějiny nemají žádného smyslu, není v nich vývoje, cíle, zákona; vše to vkládá do nich přítomnost, mythus dějinný tvořící a svým hodnocením jej naplňující...“ [Pekař 1990: 385]. Dějiny pokládám za někdejší budoucnost, jež z hlediska dějinných činitelů byla předjímana v postupných cílech, jichž bylo či nebylo dosahováno. Na sklonku 19. století napsal profesor Masaryk, že je třeba „poznat..., čím, jakožto zvláštní národ kulturně žijeme, co chceme, co doufáme“ [Masaryk 1969, 7]. Našel „své pojetí české otázky, hodnocení české reformace a humanitního ideálu“ [Čapek 1968: 101] u Palackého. I to je vý-

znamné pro hodnocení významu demokracie jako obsahu české státnosti. Nezačíná až T. G. Masarykem, ale je cílem českých politiků od okamžiku, kdy začínají jako politikové vystupovat. Její kořeny by pak bylo možné najít i hlouběji v dějinách. Na to se často zapomíná při omezování demokracie na dvacet let první republiky. Boj o více demokracie v rakouské monarchii, o přiznání politických práv nejprve české buržoazii, pak celému lidu byl vývojovým momentem sjednocujícím národ. Parlamentní demokracie byla v ČSR výsledkem vědomě vedeného politického boje.

Masaryk určil jako obsah české otázky demokracii a humanitu v době, kdy hrozilo, že po neúspěchu demokratizačních snah učiní národ sám sebe cílem svého usilování. Bez T. G. Masaryka by česká otázka byla pouhým dobovým nacionalismem jara národů. Masarykova Česká otázka vyvolala spor o smysl českých dějin, který se k české otázce váže a je do značné míry součástí problému oprávněnosti volby demokracie jako smyslu českých dějin a problému kladení otázky vůbec. Z neobeznámenosti s obdobnou problematikou u jiných národů vzniká zakořeněný stereotyp, že jiný národ v Evropě nevěnoval tolik intelektuálního úsilí úvahám o sobě samém jako český národ. Je škoda, že ti, kteří se zabývají českou problematikou, většinou nestačí ani přihlídnout k dění v jiných národech a státech. Připomněla bych alespoň problémy našeho velkého souseda, jehož filozof, Friedrich Nietzsche, kdysi napsal: „Je příznačné pro Němce, že u nich nikdy nevymře otázka „co je německé?““ Jako úvodní slova uvádí tento citát v r. 1983 historik Johannes Willms v knize Nacionalismus bez národa. Snad je citát a název knihy bez dalšího dokládání dostatečně výmluvný. Podobně Friedrich Heer o Rakousku se říká, že „Neexistuje historický útvar v Evropě, jehož existence je tak silně spojena s problémem identity jeho členů jako Rakousko“ [Gerlich 1988: 235]. Obdobné problémy nacházíme u Rusů (poloha mezi mesianismem a nihilismem), Britů a Američanů. Vždy jde totiž o roli, kterou hraje ten který národ navenek – v Evropě, ve světě, podle toho, k čemu se polohou svého území, velikostí, mohutností hospodářskou atd. cítí předurčen nebo co mu jeho sousedé dovolí učinit. Je to problém sociálně psychologický, v české kotlině 20. století zejména problém generací, jež každých dvacet (či dokonce méně) let zažívají nějaké trauma. Proto je významné hledání kontinuit.

Masaryk uvedl demokracii do středu diskusí před první světovou válkou. Demokratizace habsburské monarchie se stala životním zájmem české společnosti a demokracie se jako systém stala součástí usilování zahraničního odboje, když se ukázalo, že Rakousko není reformovatelné. T. G. Masaryk posléze formuloval demokracii jako *condicio sine qua non* pro samostatnou existenci české společnosti dovnitř i navenek: „... můžeme být samostatni, zesílí-li v Evropě demokracie ...“ [Masaryk 1925: 40-41]. V požadavku demokracie se zahraniční odboj shodoval s odbojem domácím, který setrval na pozicích monarchie.

POLITICKÝ SYSTÉM

Problém kontinuity demokracie jako obsahu této státnosti a její funkce jako konstitutivní hodnoty je svorníkem problémů české i československé státnosti ve 20. století. Obyvatelstvo v tomto prostoru se mohlo zejména díky své sociální stratifikaci politicky definovat jen v demokracii. V těchto procesech a ovšem i v návratech obyvatelstva k demokracii, kdykoli to umožňovala mocenská konstelace, 1945, 1968 a 1989, je logika a kontinuita našeho vývoje. Tyto hodnoty zpochybňovali obvykle ti, kteří se snažili oslabit postavení tohoto státu. V poslední době to jsou některé publikace Collegia Carolina, naše postmoderní „věda“ a část publicistiky.

Proti převážně i mezinárodně přijímané interpretaci, že první Československá republika byla autentickou demokracií a to, co po ní následovalo, tj. druhá republika, protektorát a po krátkém pokusu o její obnovu období totalitního komunistického systému, bylo diskontinuitou, režimy vnucenými zvenci, byť pocházejícími také z domácích zdrojů, vystupuje pojetí zejména dvou pracovníků Collegia Carolina. Podle nich existuje mezi čs. demokracií a následujícími nedemokratickými režimy kontinuita. V jejich pojetí se při tom uplatnila Masarykova sociálně etická dimenze a souvislost mezi T. G. Masarykem a lidovou demokracií po druhé světové válce. S tím je v rozporu historické poznání, reflektované politologickými teoriemi, že autoritárně fašistický a komunistický systém historicky řeší problémy modernizace, ve státech, kde se společnost nedokázala vypořádat s feudalismem a nepřijala parlamentní demokracii jako systém cizí jejich společnosti. Oba se proto jeví vzhledem k předcházející čs. liberálně demokratické variantě modernizace jako režimy umělé, vnucené zvenci (záměrně zde nemluvím o slovenské společnosti, neboť ta vzhledem ke krátkému období trvání první republiky prošla do značné míry modernizací v uvedených režimech). Stranou zůstává, že pozdější komunistický totalitarismus byl alespoň po druhé světové válce úspěšný ve volbách jako směr usilující o více demokracie a o zajištění sociálních práv (podobně jako tomu bylo ve výmarské ústavě, jež se díky tomu jevila současníkům jako pokroková). Pro střídání systémů byly rozhodující faktory zahraničně politické a ještě konkrétněji studená válka. Dominance zahraničně politických faktorů je zpochybňována ve jménu poukazování na autoritativní potenciál první republiky, který je ostatně vesměs přítomný v každém demokratickém režimu. Problematice jsem se však již věnovala jinde [Broklová 1997, Broklová, Hodonín 1997].

Přístup k českým dějinám v tomto směru je paradoxní i proto, že němečtí historikové až do Fritze Fischera [1977] vyvíjeli snahu ukázat nacionálně socialistický režim jako diskontinuum v německých dějinách.

Jako příklad přístupu (snad) postmoderní vědy k naší problematice z poslední doby lze uvést recenzi na práci J. Rataje, zveřejněnou v Politologické revue [Dvořáková 1998]. Velkou roli v budování neoprávněných konstrukcí a jejich zobecnění hraje v tomto případě nesprávný metodický přístup. V recenzi se vychází zcela ahistoricky z prací o nastolení autoritářských [!] režimů v Chile a Uruguayi

(analýza pádu demokratických režimů) v 70. letech. Autorka hledá příčiny selhání demokracií v uvedených státech a činí paralelu s meziválečnou demokracií v ČSR. Analogicky se pak staví proti interpretaci pádu čs. demokracie jako důsledku mezinárodně politických faktorů. Proti této tézi poukazuje také na slovenské práce o vnitropolitických a institucionálních souvislostech nástupu autoritativního režimu na Slovensku, čímž zcela opomíjí původní chladné přijetí slovenského státu slovenskou veřejností a zejména ovšem rozdíly politické kultury, k jejichž překonání Masaryk požadoval 50 let pro ČSR. Za důkaz svého soudu pokládá recenze svobodný rozvoj programu autoritativní pravice po celé období 1. republiky [s. 99]. „Minimálně pasivní ... přijímání těchto tendencí značnou částí [jak značnou neuvádí] částí české společnosti“ podle recenze „autor vysvětluje nejen šokem z Mnichova, ale také deziluzí ze špatně fungujícího mechanismu československého parlamentarismu, znechucení ze stranictví a ekonomické krize. Lidé (podobně jako o deset let později) chtěli změnu.“ [Ib.]

Recenzentka zde opomíjí, že „minimálně pasivní ... přijímání těchto tendencí“ J. Rataje neznamená její svobodný rozvoj programu autoritativní pravice. Jen těžko může pasivní přijímání vyústit ve vůli ke změně a jen z vůle chtít změnu se těžko vysvětlují dějiny. Tato vůle, má-li možnost projevit se v demokratickém státě ve volbách, může vést k změně vlády, vládnoucí garnitury, málokdy ke změně systému. Ani totalitní systémy v Itálii a v Německu se při svém nástupu neobešly bez změny volebních zákonů. Projev vůle ke změně demokratického systému v ČSR v r. 1938, ale ani předtím v parlamentních volbách 1935 nelze prokázat. I na Slovensku ještě v obecních volbách 1938 zvítězila s velkou převahou (při poměrné volbě!) Slovenská jednota za Československou republiku a demokracii (43,93 %). Výsledky voleb v letech 1946 maximálně prokazují radikalizaci po válce a výsledek výzkumu veřejného mínění z ledna 1948 ústup této vlny.

Také znechucení ze stranictví je třeba definovat: kritický poměr ke stranám nikdy nevedl v ČSR k převážujícímu názoru, že by měly být likvidovány (Beneš, Masaryk), jako se tomu stalo v Německu nebo Itálii. Dokonce i ve druhé republice byl určitým způsobem zachován systém dvou stran. Ještě při výzkumu veřejného mínění v r. 1946 [Výběr 1965: 3-5] většina dotazovaných členů politických stran vyslovila názor, že počet politických stran (4 v českých zemích, 4 na Slovensku) vyhovuje. I komunistický režim alespoň formálně zachoval další politické strany v Národní frontě (což umožnilo jejich oživení r. 1968).

Recenze opomíjí, že po 2. republice sice následovalo období protektorátu, ale kontinuita demokracie byla v souladu se snahami o obnovu státu udržována odbojem. Na rozdíl od ostatních zemí se odboj neudál jen jako obrana země proti nepříteli (v Sovětském svazu naopak bylo třeba učinit z války válku vlasteneckou), ale jako obnova demokracie, jež se opět stala životní nutností.

Publicistika v extrémních případech odmítá Masarykův odkaz, jenž není ničím jiným než odkazem k demokracii, a to velmi konkrétním ve všech ohledech, ve jménu současné demokracie. Publicistika pak většinou neví, co odmítá.

Demokracie jako konstitutivní hodnota. Lze ji dokázat uvedenými návraty a názory zjištěnými ve výzkumech veřejného mínění, které dokládají, že mezivá-

lečná československá demokracie je jednou z trvalých konstitutivních hodnot české národní identity i státnosti a jednou ze stabilních součástí fungujícího systému kolektivních symbolů.

1. 1946: Výzkum uskutečnil Ústav pro výzkum veřejného mínění pod vedením Č. Adamce, který velmi úspěšně předpověděl výsledky voleb 1946 a byl rozeznán po předpovědi výsledku voleb v lednu 1948. (Jen bych podotkla, že i existence těchto pracovišť je symptomatická pro oblevy v politických systémech.) Kromě jiných výzkumů byl zkoumán poměr českého člověka k minulosti. Na otázku, „V které době byl... náš národ v největším úpadku“ dostal 54 % - nejvíce - protektorát (2. republika 3 %).

Otázka: „Jmenujte tři muže českých dějin, které považujete za nejvýznamnější.“ Masaryk dostal 74 %, Beneš 62 %, namátkou z dalších Jan Hus 35 %, Karel IV. 20 %, Žižka a Komenský 17 %. [s. 82]

Výzkum Podrobnější souvislosti předvolebního výzkumu zahrnoval i dotazy na politické strany:

„Máme příliš málo politických stran?“ Zkoumání bylo provedeno v politických stranách.

Čs. lid.	Čs. nár. soc.	Čs. soc. dem.	KSČ
10,3 %	5,9 %	6,1 %	1,5 %

Názor, že máme příliš mnoho politických stran našel nejvíce zastánců u komunistů 44,5 %, nejméně u lidovců - 18,8 %.

Názor, že vyhovuje počet politických stran, převážil u všech politických stran. Nejnižší hodnota u KSČ 51,8 %.

2. 1968: Jestliže se někteří tehdejší představitelé v ČSR domnívali, že Pražské jaro mohlo dovést zemi k opravdovému reformnímu socialismu [Černík 1990: 38], pak pouhá konfrontace s tiskem, třeba jen s Rudým právem, vykazuje jiné svědectví. Jeden příklad za mnohé: za záruku socialistické demokracie pokládalo možnost volit mezi více nezávislými stranami 54 % členů KSČ s nižším vzděláním, 57 % členů s vyšším vzděláním, u nečlenů KSČ jsou ve stejném pořadí hodnoty 91 % a 89 % (Rudé právo 27. 6. 1968). Ale šlo u tohoto zřejmého požadavku politického pluralismu ještě o socialistickou demokracii nebo to byla snaha propašovat pluralitu do existujících poměrů? A s jakými důsledky? Jen 13 % respondentů sdílelo obavy, že se demokratizační proces zastaví a vývoj se vrátí do předlednových poměrů. V jiném výzkumu byl zdroj nebezpečí označen jako „vměšování socialistických zemí do vývoje v ČSSR“. Další největší skupina - 12 % - spatřovala nebezpečí v mocenských pozicích konzervativců v centrálních orgánech. Pesimističtější hodnotili respondenti zejména schopnost „dovést věci do konce“. Pro více koncepcí politiky, které by mezi sebou soutěžily, se vyslovalo 68 % členů KSČ a 86 % nečlenů. Pro jednu koncepci se vyslovalo 31 % členů KSČ, nečlenů 13 %. Jeden ze závěrů týmu provádějícího výzkum zněl: „v naprosté většině dotazovaní jsou pro politický plu-

ralismus, ve kterém by soutěžilo několik politických koncepcí“. Jako předpoklad rovnoprávnosti politických stran uvedlo 47 % členů KSČ a 60 % nečlenů KSČ (celkem 57 %) „zcela svobodné a demokratické volby“. 78 % vidělo „cestu ke zrovnoprávnění a relativní samostatnosti ve změně politického systému“. Jen 6 % dotazovaných pokládalo za podmínku k povolení nové politické strany uznání vedoucí úlohy KSČ. Tak by bylo možné pokračovat dál.

3. 1989 obnova demokracie doprovázená rozpadem SSSR. Přihlášení českého obyvatelstva k demokratickému státu (někdy dokonce proti snaze publicistů) potvrzuje výsledek výzkumu Institutu pro výzkum veřejného mínění ze srpna 1993. Svátek 28. října „je pro 86 % svátkem celého národa a nemá alternativu“ ani ve svátku sv. Václava, který ještě v září 1993 navrhovaly jako státní svátek některé politické strany. Podobně jako ve výzkumu nejvýznamnějších osobností českých dějin r. 1946 se T. G. Masaryk stal jedním z nejčastějších vzorů současných českých politiků, jak bylo uvedeno i v polovině května letošního roku v anketě Lidových novin. Nic lépe nedokazuje kontinuitu hodnot jako tyto údaje. (Kontinuita hodnotových vzorců.)

Bez výzkumu se neodvažují prohlašovat cokoli o obyvatelstvu, o jeho politické kultuře. Uvedené příklady svědčí o tom, že politická partitura, jež postihuje hlubší souvislosti, vykazuje kontinuitu. Pokud jde o současnost, nepokládám za šťastné hledání vize pro společnost, která si ještě plně neosvojila demokratickou politickou kulturu a u níž nelze zatím mluvit o demokracii jako formě života. Z hlediska potřeby upevňování konstitutivních hodnot demokratického systému není příliš příznivé prohlašovat, že nemáme žádnou ideologii, ale jen několik idejí, mezi nimi lidská práva. Neboť důraz jen na tato práva nestačí k vytvoření pevných základů demokratické společnosti.

LITERATURA

BROKLOVÁ, E., 1997: Masarykova sociálně etická dimenze demokracie. In: Sto let Masarykovy České otázky, Praha: ÚTGM, 188–198.

BROKLOVÁ, E., 1997: Interpretace problémů politického systému první ČR třemi německými historiky. In: Masarykova filozofie pojetí demokracie a existence pluralitního politického systému 1. republiky. Hodonín, 20–31.

ČAPEK, K., 1968: Hovory s T. G. Masarykem. Praha: Československý spisovatel.

ČERNÍK, O., 1990: Jak jsem viděl srpen 1968. Zvláštní zpravodajství ČTK.

DVOŘÁKOVÁ, V., 1998: Jan Rataj: O autoritativní národní stát. Recenze. In: Politologická revue 1998, 1, 98–101.

FISCHER, F., 1977: Zum Problem der Kontinuität in der deutschen Geschichte von Bismarck zu Hitler. In: Der Erste Weltkrieg und das deutsche Geschichtsbild. Beiträge zur Bewältigung eines historischen Tabus. Aufsätze und Vorträge aus drei Jahrzehnten. Droste Verlag Düsseldorf.

GERLICH, P., 1988: Nationalbewußtsein und nationale Identität in Österreich. Ein Beitrag zur politischen Kultur des Parteiensystems. In: Pelinka, A. – Plasser, F.: Das österreichische Parteiensystem. Böhlauverlag Wien-Köln-Graz. 235–270.

MASARYK, T. G., 1969: Česká otázka. Praha: Melantrich.

